

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИАЛНА, ТРУДОВА И ПЕДАГОГИЧЕСКА ПСИХОЛОГИЯ“

АВТОРЕФЕРАТ
на
ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

на тема:

„Теоретични проблеми и експериментални подходи към психологическото изследване на мистичния опит“

За присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление „Клинична Психология (Медицинска психология)“

Докторант:

Светлана Анастасова Велкова

Научен ръководител:

проф. д.пс.н. Ваня Матанова;
доц. д-р Иван Бардов (консултант)

София

2018 г.

Съдържание на автореферата

Общи характеристика на дисертационния труд.....3

Увод.....

- Актуалност на проблема
- Обект
- Предмет
- Цели и задачи на изследването
- Хипотези
- Методика на изследването и изследвани лица
- Структура на дисертацията

I. ТЕОРЕТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ ПРОБЛЕМАТИКАТА

Първа глава – Основните възгледи за мистичното в Западната и Източната традиция.....7

Втора глава – Психологическа интерпретация на мистичния опит.....9

Трета глава – Мистичният опит при психично здрави и психиатрични пациенти
.....12

II. ЕМПИРИЧНА ЧАСТ

Първа глава - Организация на емпиричното изследване.....15

Втора глава - Анализ на данни от емпиричното изследване и дискусия.....17

Заключение.....23

Приноси моменти.....29

Списък с публикациите на докторанта по темата на дисертацията
.....30

Общи характеристики на дисертационния труд

Структурни и съдържателни особености:

Дисертацията е с обем от 160 страници и е разделена на увод, пет глави, заключение, приложение и библиография. Библиографията включва 89 източника; 47 на български, 23 на английски език и 19 на руски език. В текста има 35 таблици и 4 графики. Цитатите са 247.

Актуалност на проблема:

Засиленият интерес към проучване на мистиката от една страна би могъл да се дължи на силния интерес към психопатологията или на все по-нарастващото очарование от Изтока, а от друга би могло да се тълкува и като реакция срещу материализма и консуматорското отношение на западната цивилизация, придружено от един поглед насочен към ориенталския свят, така силно пропит от ценностите на духовния и религиозен опит. Общото е, че всяка религиозна или философска практика се свежда до една психологическа дисциплина и един метод на психична хигиена.

Модерността изважда мистичния опит от религиозната сфера и го поставя в сферата психопатологичното. От социокултурна гледна точка европейската мисловност свързва по презумпция ценностната система с основания от конкретни факти, приети за несъмнени. Понятието, което се оказва ключово за психологическото разбиране на ценностите и което се оказва с най-честа употреба при описанието им от психологически позиции е понятието поведение. Поведението на мистиците (личностите, които са преживявали мистичен опит), без едно добро разбиране за социалния, културен и религиозен контекст, с лекота може да бъде принижено и категоризирано в медицински термини.

Религиозно и научно се вплитат по странен начин в оформянето на съвременните западни представи не само за живота, но и за действителността и мястото на човека в нея. Задачата, която си поставих в настоящата работа е да изследвам и проследя идеята за мистичния опит, разгледан в множеството употреби и вариации на термина според различни автори, изучаващи мистичния опит, като изследвам мистичен опит във взаимодействието между себerefлексивност, баланс на афекта, отвореност към нов опит и себеразвитие при личности без поставена психиатрична диагноза и личности, които са диагностицирани с шизофрения.

Изследването на мистиката е преди всичко изследване на конкретни мистични образи и опити. Опитът въвлича цялата личност, същественото е как го преживява тя, какво е нейното отношение, значението, което му придава, израстването, промяната на Аз-а в този опит, в това „върхово преживяване”. Преките духовни преживявания, например чувствата на космическо единство, последователност на умиране и прераждане, срещи с архетипни същества, видения на светлина със свръхестествена красота или спомени от минали прераждания, се разглеждат като тежки изкривявания на обективната реалност, които са индикация за дълбоко психично разстройство. Антрополозите обикновено са обсъждали шаманизма в контекста на шизофренията, хистерията или епилепсията, а на всички велики пророци и мъдреци са били поставяни психопатологични етикети.

Цели и задачи на изследването:

Теоретичният анализ цели да обедини в единен изследователски модел различните аспекти на мистичния опит – себerefлексия, отвореност към нов опит, самотност, себеразвитие и баланс на афекта. Проблемът с мистичния, а и с религиозния опит, намира положителен отговор само ако човек е готов да изпълни изискванията на строгото самоизпитание и самопознанието. Ако осъществява докрай замисъла, който е в обсега на волята му, той може не само да открие значителна част от истината за себе си, но и да получи психологическо предимство: съумява да удостои сам себе със сериозно внимание и искрен интерес. Разглеждат се възникващите в тази връзка методични проблеми, постиженията и ограниченията на изследователски подходи към тях.

Емпиричното изследване си поставя за цел да изясни една конкретна страна от взаимоотношенията между мистичния опит, емоционалната и социална устойчивост и възприемането на реалността на личности без поставена психиатрична диагноза и личности с поставена диагноза шизофрения. Като мистично може да се определи преживяване, което е тясно свързано с реалността, но се различава по определен начин от всекидневния живот.

Основна част от изследването бе свързано с използването на концептуалната категоризация на феноменологичните характеристики на мистичните преживявания от Уолтър Стейс като основа, д-р Ралф Худ (Ralph W. Hood), един от учените с голям принос в областта на психологията на религията, професор в университета на Тенеси в Чатануга, който разработва няколко скали за оценка на религиозния опит и за мистичния опит.

Задачи на теоретично и методическо равнище:

1. Да се изгради теоретична рамка чрез обзор и преглед на научна литература на мистичния опит и начините за научното му изследване в клиничната психология.
2. Да се обогати и актуализира дефиницията на мистичния опит в изследователската практика.
3. Да се състави методика, която да е подходяща и ефективна спрямо обекта и предмета на изследване.
4. Да се подберат изследвани лица.
5. Да се направи качествен и количествен анализ на получените от изследването данни.

Изследователските задачи, които формулирах, са следните:

1. Изследване на валидността на скалата за мистичен опит
2. Изследване на валидността на скалите за баланс на афекта, отвореност към нов опит, самотност и социална изолация, личностно развитие
3. Изследване влиянието на мистичния опит върху различителната сила на баланс на афекта, отвореност към нов опит, самотност и личностното развитие
4. Установяване наличието/липсата на корелация между субективните оценки, които получава по отделните скали

Хипотези:

Операционалните хипотези гласят:

Хипотеза 1: Предполага се, че наличието на мистичен опит ще определя наличието на отвореност към нов опит.

Хипотеза 2: е алтернативна: а/ предполага се, че променливата "мистичен опит" влияе върху посочените характеристики: емоционална/социална самотност, личностово развитие, баланс на афекта;

б/ предполага се, че няма да се наблюдава съществено влияние на тази променлива върху посочените характеристики.

Хипотеза 3: също е алтернативна: а/ предполага се, че субективните оценки по отделните оценъчни измерения ще се съгласуват, т.е. между тях ще се наблюдава положителна корелация; б/ предполага се, че субективните оценки по скалите ще бъдат диференцирани в значителна степен, т. е. между тях няма да се наблюдава корелация или ще съществува отрицателна.

Методика на изследването:

Инструментариумът на емпиричното изследване включва пет методики: скала за изследване на мистичния опит на д-р Ралф Худ (Ralph W. Hood); отвореност към нов опит; скалата за баланс на афекта, въпросник за емоционална/социална самотност и въпросник за личностно развитие (PGIS).

- **Скала за изследване на мистичния опит на д-р Ралф Худ (Ralph W. Hood).** Аз си поставих за цел да направя реанализ на изследването на мистичния опит по скалата на Р. Худ в българска извадка. В оригиналния си вид Скалата за мистицизъм, форма D, който Худ разработва пет години по-късно (Hood's "Mysticism Scale, Research Form D (M scale),"), се състои от 32-айтема, по четири айтема за всяка една от осемте категории на мистицизма, определени от Стейс (1960). Айтемите са положително и негативно формулирани, за да се избегне евентуално влияние на субективното отношение на изследвания към процедурата на тестиране, групирани в два фактора:
 - **Фактор I: общ мистичен опит** – интензивно преживяване за единство (20 айтема): айтеми 1, 2, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 15, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31 и 31. В този фактор се включват айтеми в категориите на: преживяване на единство, на време или пространство и неизразимост;
 - **Фактор II: религиозно откровение** – емоционално заредени преживявания (12 айтема): айтеми: 3, 5, 7, 9, 13, 14, 16, 17, 20, 22, 25, 26.
- **Скалата за баланс на афекта СБА** (СБА е инструмент с 10 айтема, предназначен за измерване на психичното благополучие, особено настроението или щастието) на Нормън Брадбърн и Е. Нол (Norman Bradburn, E. Noll). Използваната за целите на настоящето изследване версия има две отделни концептуални дименсии – позитивен афект (айтеми 1, 3, 5, 7 и 9) и негативен афект (айтеми 2, 4, 6, 8 и 10). Според данните в литературата въпросникът се корелира в очаквана посока с няколко други инструмента, включително списъкът на свързаните с депресия прилагателни, сведения за нивото на активност и отговора на болест сред по-възрастните, удовлетвореност от живота и социална интеракция.
- **Отвореност към нов опит** – айтеми от BFQ-2 (Big Five Questionnaire-2) Капрара, Барбаранели и Бургони, разработен в Италия, българска адаптация: Станимира Танева, 2011 година. BFQ-2 оценява личността по петте основни дименсии, придобили широка популярност под наименованието "Голямата Петорка" и утвърдили се през последните 20

години като стандартна система за класификация на личностните черти. Резултатите от BFQ-2 се основават върху преценки на изследваното лице за самото себе си и следователно те не отразяват непременно начина, по който то бива възприемано от другите хора. Точността на резултатите зависи от честността и откровеността на лицето и точността на неговата самооценка. Айтемите от дименсията отвореност към нов опит регистрират активността в търсенето и способността за усвояването на нов опит на личността; признаването за самостоятелна ценност на придобиването целенасочен информация; толерантност към неопределеността, търпимост към чуждото и непривичното и наличие на изследователски интерес за неговото разбиране.

- **Въпросник за емоционална/социална самотност (BE/CC)** на Хари Винченци и Фран Грабоски (Harry Vincenzi, Fran Grabosky) . BE/CC е инструмент с 30 айтема, предназначен за измерване едновременно на самотност и изолация от социална и емоционална гледна точка. Петнадесетте айтема са представени по двойки, за да се съпоставят възприятието на човек за социалната му мрежа и неговите чувства спрямо нея. BE/CC има четири фактора, които диференцират социална самотност (айтеми 1 – 8, първа група въпроси), емоционална самотност (айтеми 1 – 8, втора група), социална изолация (айтеми 9 – 15, първа група) и емоционална изолация (айтеми 9 – 15, втора група). Първоначалните резултати показали, че BE/CC има добра вътрешна консистентност като алфите за субскалите варират от 0.80 до 0.86. BE/CC има много добра стабилност с надеждност на общия резултат 0.80 от двуседмичен тест-ретест.
- **Въпросник за изследване на личностното развитие (PGIS)** на д-р **Кристин Робитсчек** . Въпросникът се състои от 9 айтема, всичките с положителна формулировка, групирани в следните две субскали: готовност за промяна и планиране. Скалата, по който изследваните лица ранжират степента на съгласието си с дадените твърдения е шест-степенна, ликъртов тип. Има статистически доказателства, че скалата PGIS корелира положително с психологическото благополучие и негативно – с психологически дистрес .

Изследвани лица: първоначално инструментариумът е изследван върху две извадки. Първата се състои от 470 човека, без поставена психиатрична диагноза. Демографски данни: 73,4 % жени, 26,6% - мъже. Образование: 50,3% - магистър, 25,8% - бакалавър. Местоживееене: 67,2% живеят в София; 21,2% - в голям град (30 000); 8% - малък град. В България в момента на провеждане на изследването живеят 90% от изследваните лица. Втората извадка включва 6 изследвани лица от клинична популация с поставена диагноза „шизофрения“: 3 мъже и 3 жени, пациенти в клиника „Св. Наум“ в София.

В окончателния вариант на изследването участват 524 изследвани лица – 31 лица с поставена диагноза шизофрения (9 изследвани лица, към момента на изследвани хоспитализирани в клиника „Св. Наум“, София; 20 изследвани лица, към момента на провеждане на изследването са били хоспитализирани в Областен Диспансер за Психични Заболявания със Стационар София-област и двама изследвани лица, които са били клиенти на Център за психотерапевтични

консултативни и креативни техники Фондация „Атом и приятели“, София), 4 лица с поставена друга психиатрична диагноза и 489 лица, които нямат поставена диагноза.

От тези 524 изследвани лица 149 са мъже и 375 жени. Разпределението на демографските данни в двете извадки е както следва: в извадката на шизофрено-болните изследвани лица: пол: 15 мъже и 16 жени. Средната възраст на изследваните лица е 39 години. Образование: основно – 6%, средно образование – 23%; средно-специално – 16%; полувисше – 6%, висше (бакалавър – 16%, магистър – 33%) – 49%. Семейно положение: несемейни са 55% от изследваните лица; семейни – 23%; разведени – 10%; вдовец/вдовица – 3%; живеещи на семейни начала – 9%. Местоживеене: село – 13%, малък град – 19%, голям град (30 000) – 7%, София – 61%. От изследваните лица 33% са безработни. Етническа принадлежност: българска – 90%; арабска – 3%; руска – 7%. Вероизповедание (религиозна принадлежност): християнство – 77%; ислям – 3%.

Първа глава със заглавие: **Основните възгледи за мистичното в Западната и Източната традиция** е структурирана като теоретичен обзор върху основните философски и психологични възгледи за мистичното, природата на мистичния опит в западната и източна традиция.

През позитивистичния XIX в. с думата „мистика“ се заклеява всичко ирационално, през XX в. с нея се обозначава пламенното отдаване на една или друга кауза (мистика на земята, мистика на войната) или някакви изключителни и преходни състояния, в съвременния гръцки език думата продължава да значи „таен“, скрит (в смисъл на тайно гласуване и пр.). Самият термин мистичен, дълго време употребяван като прилагателно през XVII век, започва да се употребява и като съществително: мистика. Мистичен идва от гръцкото *mystikos*, като таен думата започва да се употребява с Новия завет (с който на простонародния тогава гръцки са превели арамейския на Исус). Със съществителното *mystés*, с което в древна Гърция са обозначавали получилия *myesis*, посвещаването. Мистично е това, което се отнася към *mysterion*, мистерията, т.е. особено действие (*ergon*, от където *orgia*, понятието, което обозначава Елевзинските мистерии) и мястото, което се извършва то. Той преминава през специалните ритуали на инициацията и култа, наричани *mysteria* (ритуали от „ентузиастен“ тип, от *entheos* – „който има в себе си бога“, живото присъствие на нахлуващия в празнуващите го верни бог, ентузиазъм е състоянието на човека, в който е нахлуло божественото, т.е. изцяло Другото сред обичайното, всекидневното): целта е била: въз-раждане, ново начало, тъкмо затова ги наричат на латински *initia* (по подобен начин и в християнството кръщението погребва стария човек, тялото на греха, и ни възражда за нов живот).

Едва през XX в. се наблюдава възраждане на интереса към мистичния опит. Някои се опитват да го разгледат най-вече като психологичен и социален симптом, субективистки обрат, субективизиране на мистичния живот, въвежда се автобиографичния елемент в описанието на висшите състояния (Музил), на преден план излиза женското начало и хистерията като основна фигура на Истината за мистичката: наблюдава се иманентизиране, субективизиране и психологизиране (губи значение въпроса за обективното съдържание на преживяното). По отношение на хистерията, Фройд казва: „Тук би трябвало да си спомним за толкова често поставения въпрос дали симптомите на хистерията имат психичен или соматичен произход Този въпрос, както и всички други, над чието решаване все още безуспешно се трудят изследователите, не е адекватен.

Действителното положение на нещата не е заключено в подобни алтернативи“ (Фройд, 1997; с.50-51).

Мистичният опит в най-широкия смисъл на думата е свръхсетивен опит, с който се постига знание за недостъпна чрез възприятия, сетивата, интроспекцията реалност. Ако имаме свръхсетивно преживяване, ако свръхсетивният факт се налага върху нас, тогава ние го разбираме и можем да направим понятие за него. Абстракцията или понятието за Бога идва от преживяването.

Докато принципът на несъзнаваното пък е автономността на самата психика, която в играта на своите образи отразява не света, а самата себе си, въпреки че за да направи разбираеми тези образи, използва изобразителните възможности, които ѝ дава светът на сетивата. Парасетивни, аномални опити като видения, телепатия, ясновидство и други се изключват от мистическия опит, защото те са познание на достъпни за сетивата и интроспекцията реалност като бъдещи събития, мисли и пр.

Въпреки силният интерес към теми свързани с мистицизма, все още не може да се даде еднозначно определение или еднозначен отговор на въпроса: "За какво всъщност става въпрос, когато говорим за мистика?" В предговора към дванадесетото издание на своя класически труд „Мистицизъм“ Евелин Ъндерхил пише, че първоначално мистичния живот „би трябвало да се търси в онтологията Но реалното утвърждаване на този живот произтича не в мимолетния опит и даже не в трансформираната индивидуалност на субекта, но в постигането от субекта на метафизичния Обект.“ Под „метафизичен Обект“ тук се подразбира „Абсолют“, „Чисто Битие“, „Божествено Битие“, „Образ Божий“, с други думи абсолютното Битие. Доколкото става дума за безусловното Битие, то за неговото постигане трябва да изчезнат всички условия. Състояние, в което всичко изчезва и се явява абсолютното Битие, обикновено се нарича мистично.

Но това не е всеобща дефиниция. И мистиката, и сакралното носят една специфична вътрешна амбивалентност, противопоставят се на простата очевидност и поради това предизвикват немалко въпроси. За това вместо да търсим една обща дефиниция, най-добре е както при другите феномени, и тук да признаем разнообразието на опитите.

Макар и вече загатнато, тук е важно да спомена, че както ще се опитам да изтъкна и по-нататък в настоящата разработка, мистичният опит на присъствието и единението не е само привилегия на християнския свят. Опитността на мистика е универсално явление, което можем да открием както в исляма, така и в юдейството и в големите източни религии. Разбира се, тази универсална опитност не е безвъпросна и шаблонна. Наблюдават се немалко различия. Така например, когато индусите описват нирваната не като замрялост на живота, а като блажена и тиха екстазност, като прилив на живот, някои изследователи настояват, че това е същият опит като този на живота в духа на християнския свят.

Мистичното се преживява за малко – след него мистикът се връща в религиозния си контекст, в историята и чрез граматиката, реториката, символизма на приетия религиозен опит (контекст) описва неописуемото, до което се е докоснал. В това е цялата драма на европейската мистика: мистичният опит като опит на неизразима трансцендентност или опит на душата на собствената ѝ основа. И все пак, както подчертава Уилям Джеймс: „Свидетелствата на мистиците се отличават с едно неизменно единодушие, което би трябвало да накара критиците да спрат за момент и да се замислят върху това“. Това единодушие може да се забележи в общовалидните мистични метафори: тъмнина (като Божествена светлина), планински връх, облак, стълба, градина, изба,

замък/крепост, тайната стая на бракосъчетанието, път, огледало. Ключова и обща черта на мистичния опит е и пасивността, която се открива в езика, с който си служат мистиците, чрез често използваните страдателни форми на сказуемото. Но различия въпреки това съществуват, в зависимост от конкретния религиозен и културен контекст на мистика.

Всички истински мистици познават, чувстват, говорят за една и съща висша реалност, с която са влезли в съприкосновение. Често трагично за самия него, мистикът трябва да слезе от тази висша реалност и впримчен отново в традицията и историята, във времето и пространството, трябва да изрази неизразимото. Юнг описва това по следния начин: „Тъй като архетиповете като всички нуминозни съдържания са относително автономни, те не могат да бъдат интегрирани с прости рационални средства, а изискват определена диалектическа процедура, реално контактуване с тях, често провеждано от болния под формата на диалог.”

Втората глава, озаглавена **Психологическа интерпретация на мистичния опит** е посветена на интерпретация на мистиката и мистичния опит, конкретно в християнската религия. В началото на ХХ век Уилям Джеймс (Разнообразните форми на религиозния опит) и Пиер Жане (От тревожността към екстаза) разглеждат мистичния феномен като жива и най-крайна, често девиантна форма на индивидуалния религиозен опит. В оптиката на екзистенциалната психология, ако си позволим да изключим всекидневните житейски притеснения и разсъждаваме задълбочено върху ситуирането си в света, неизменно ще стигнем до дълбоките структури на съществуването („базисни притеснения“, според терминологията на теолога Пол Тилих). Четири базисни притеснения са: смъртта, изолацията, смисълът на живота и свободата.

Според европейската психологическа мисъл способността за създаване на образи, наречена въображение или фантазия, се разглежда като средство за приемане на послание от духовния и чувствен свят, които се превръщат във вътрешни образи, съхраняващи се в паметта като предмет на осмисляне. В религията въображението се е смятало за признат път към религиозното вдъхновение, откровение и екстаз. През XVI-XVII век понятието „фантазия“ започва да придобива друг смисъл на „измислица“ – нещо нереално и непонятно, произволно породено от въображението, заради самото развлечение. Това разбиране е характерно и за съвременната епоха.

През ХХ век психологическият интерес към въображението нараства. Новите техники на въображение и фантазия получават широка популярност и литературата, свързана с тяхното диагностично и терапевтично приложение се увеличава. Много съвременни автори споделят идеята, че има два пътя, които свързват несъзнаваното с осъзнаващия разум. Първият, т.н. „царствен път към несъзнаваното“ са сънищата, а вторият – въображението. Психологията на несъзнаваното (Фройд, Юнг, Фром и техните последователи) в известен смисъл се връща към първоначалните представи на древните гърци за фантазията и въображението като способност на човешкия разум да превръща „невидимото царство“ на несъзнаваното във видимо, съществуващо под формата на образи.

Така психологическият интерес към мистиката се задълбочава с психоанализата, която вижда в мистиката най-вече начин индивидът да се справи с несъзнаваната си хистерична структура и крайните цели на своето желание. Това, което прави изключително трудно психологическото изследване на мистичния опит е, че мистиката действително е нещо, което се случва в душата, вътре в психиката на човека, на това, което съществува естествено в човека, по

силата на нещо, което от една страна е естествено и може да се изучава с помощта и на психологията, но и по силата на нещо друго, което ѝ е външно, което не е част от психиката на субекта.

Разнообразните форми на мистиката идват както от различните форми, които взема този опит, така и от различните схващания за божественото в различните религии или духовни полета. Едва след върха на този опит, завръщайки се в земния живот, в собствения си исторически, културен, религиозен контекст мистиците чувстват нуждата да изкажат, опишат, тълкуват своя опит и затова те могат да използва главно езика, символите, теологията на собствената религиозна традиция и оттук голямото разнообразие на мистичните свидетелства и многообразието на мистичните учения и традиции. Ударението тук пада върху вътрешния опит, върху религията като опит на душата. От където и големият интерес на психолозите към мистичните феномени, но съществено е мистиката да бъде разкрита преди всичко като психичен феномен.

С други думи, „неизразимото“ винаги влиза в някакви вече предзададени, структурирани от религиозната традиция форми и контексти, с които не просто се описва и тълкува мистичния опит, но които действат и преди и по време и след опита. Същевременно мистичният опит има своя автономност, която понякога трудно се съгласува с традиционните вярвания, практики, живот на религиозната общност. Мистикът е самотна душа, който надхвърля догмите и общността, автоматизираните, вкостенели религиозни учения и практики. Той трансцендира религията в посока на опита на абсолютната единичност, характерна за всеки мистицизъм.

Всички истински мистици познават, чувстват, говорят за една и съща висша реалност, с която са влезли в съприкосновение. Често трагично за самия него, мистикът трябва да слезе от тази висша реалност и впримчен отново в традицията и историята, във времето и пространството, трябва да изрази неизразимото с винаги неадекватните символи и граматика и реторика на дадена религиозна общност. Това несъмнено е така, но за да разберем конкретния мистик трябва да го свържем с контекста, за да стане ясна връзката между пътя и целта, между проблема на мистика и начина по който го решава, между неговите намерения и очаквания и действителен опит. Акцентът е върху конкретното взаимоотношение между опита и неговата интерпретация.

В началото на XX век Уилям Джеймс („Разнообразните форми на религиозния опит“) разглежда мистичния феномен като жива и най-крайна, често девиантна форма на индивидуалния религиозен опит. В процеса на култивиране на мистичното съзнание като елемент на религиозния живот, в християнската църква винаги се е гледало на мистиците с подозрение. Техните преживявания са били разглеждани като прецеденти и върху тях е била основана една кодифицирана система на мистичната теология.

Как обаче може да се позоваваме на мистичната област на съзнанието като източник на достоверност? Отговорът на Джеймс е в три части:

- Мистичните състояния, когато са добре изразени, обикновено са и имат право да бъдат източници на абсолютен авторитет за индивидите, които ги изпитват;
- От тях не произтича авторитет, който би задължил стоящите вън от тях да приемат откровенията им безкритично;
- Те сричат авторитета на немистичното или рационалното съзнание, основаващо се само на разсъдъка и сетивата. Те показват, че то е само един вид съзнание. Те откриват възможност за истини от друг порядък, в които, доколкото в

нас нещо е жизнено засегнато от тях, спокойно можем да продължаваме да вярваме.

Идеите на Джеймс и интересът към религиозната тематика в психологията намират своето естествено продължение в трудовете на основоположника на аналитичната психология, швейцарския психолог и философ Карл Густав Юнг, който неизменно е повлиян от развиващата по него време своите идеи психоанализа.

Психологичният интерес към мистиката особено се задълбочава с появата на психоанализата: на първо място Юнг, но и фройдистката перспектива, която вижда в мистиката най-вече начин индивидът да се справи с несъзнаваната си хистерична структура и крайните цели на своето желание. Понякога развитието на нагона или на част от него може да се задържи – фиксиране, към което по-късно може да настъпи връщане и това е в основата на психопатологичните феномени. Вярата според традицията на психоанализата се състои в това, да прокара, да начертае нещо реално, в получаване и даване, което изисква минимум доверие. Фройд е разглеждал този въпрос за вярата в писмото си до Вилхелм Флис, написано на 31.05.1897 година. Той прилага идеята за Едиповия комплекс (включващ неразрешени сексуални чувства, например, на сина към майката и враждебност към бащата) и постулира, че неговата поява е в най-ранния стадий на човешкото развитие.

Психоанализата се появява като частно откритие в областта на неврозите и се основава върху няколко самобитни и едновременно с това често наблюдавани факта, генерализирани от Зигмунд Фройд. И чак впоследствие тя напуска клиниката и психологията, за да претендира за философски обобщения в разбирането на природата на човека и обществото, за нова философска антропология, разглеждаща проявите на човешкия дух – морала, изкуството и религията. От самото начало до наши дни тя поставя под съмнение религиозните проблеми. Повечето от критиците на психоанализата се спират на този момент като смятат, че това е слаб момент в учението на Фройд, който е пренесъл заключенията си от наблюденията върху индивидуална психика върху явленията от социалния живот.

Но както изтъква Жак Лакан, френски психоаналитик и психиатър, възвръщането на религията се явява въпрос и на психоанализата, тъй като ако въпросите на Фройд по този проблем остават актуални, ако те останат да играят ролята на поддържаща теза, то ние също така трябва да чуем въпросите днес. Психоанализата живее с реалиите, които се развиват с течение на времето в реалността. Религиозността приема форма и днес, за което свидетелства възраждането, което ще бъде анализирано. Вярата и религията, не са понятия от психоанализата и в духовен аспект тези думи имат все още конкретно съдържание. Психоанализата отново поставя въпроса за безсъзнателните процеси, които могат да се открият в практическия религиозен опит.

С няколко изключения, например работата на Карл Густав Юнг, Роберто Асаджоли и Ейбрахам Маслоу (теорията за „върховите преживявания“ (peak experience), западната психиатрия не признава духовността и дори не допуска идеята, че е възможно да съществува известна разлика между мистицизма и психозата. И наистина, ако по време на мистичния опит, у мистика имаше стремеж към задоволяване на собствената му невротична личност, независимо от конструкцията на характера му, то този опит щеше да може да чете като патология. Патологично е, ако се стремиш към единение със самия себе си. Но това не е мистичен опит. В западната традиция това е ясно изразено от Блез Паскал: „Единствено чрез Исус Христос познаваме не само Бог, но и себе си.

Само чрез Него познаваме живота и смъртта. Извън Него не знаем какво представлява животът и смъртта, Бог и самите ние.”

В това търсене на Аз-а и на процеса на личностов растеж и хармонично структуриране на човешката личност важно място има теорията за психосинтеза на италианския психиатър доктор Роберто Асаджоли, която обогатява съвременната психология (или по-точно и припомня) с диференциране на понятието несъзнавано в две категории: подсъзнание и свръхсъзнание.

Юнг пише, че религиозността се основава на инстинктивна склонност и затова спада към специфично човешките функции. ... Загубата на някои естествена човешка функция, тоест изключването ѝ от сферата на съзнанието и намеренията, води до общо нарушение на функциите. Ето защо е напълно естествено, че с победата на Deesse Raison (Богинята на Разума) започва обща невротизация на съвременния човек, с други думи: дисоциация на личността, аналогична на днешния разпад на света. ... Но както невротикът, който не осъзнава съществуването на другата страна на съзнанието си, има някакви подозрения, че нещо не е наред, така и запазният човек развива инстинктивен интерес към своята психика и към „психологията“.

Юнг вижда като епохално политическо и културно значение на въздействието на източното мислене върху западната психология, и поставя началото на срещата му с Кундалини-йога. Кундалини се представя във формата на змия, увита на кълбо, която лежи спяща в муладхара, най-ниско разположената чакра. Целта е да се събуди Кундалини чрез ритуални практики и да може да се достигне до сушумна нади чрез системата на чакрите. Когато достигне до най-високата чакра, се получава блаженото сливане на Шива и Шакти. Това води до значителна промяна на личността. В семинарите си Юнг се опитва да накара участниците да разбират Кундалини-йога на основата на собственото си преживяване, по-точно процеса на индивидуация. Терминът за процеса, който тантричната йога нарича събуждане на Кундалини за Юнг, е психична обективност. Психологическата интерпретация на Юнг се основава на приемането, че Кундалини-йога представлява систематизация на вътрешно преживяване, което спонтанно се представя на запад по начин, който прилича, но не е идентичен с този на изток.

Третата глава - **Мистичният опит при психично здрави и психиатрични пациенти** поставя акцент върху акцентират върху субективния, съзнателен опит на човека - начините, по които той възприема и интерпретира ставащото тук и сега, очакванията му за онова, което вероятно ще се случи в бъдеще. Интересът на феноменолога към съзнателното мислене и вътрешното Аз е съществена страна в изследванията на личността и нейните преживявания.

Така се откроява една собствена проблемна област в западната традиция, търсеща истината в науките за духа, ясно разграничена и от изкуството на разбирането, и от идеята за саморазкриващото се в своето битие човешко съществуване – разбирането като специфичен метод на хуманитарното познание, разбирането като опит за истината. Истината по странен начин „владее” всяко философски мислещо съзнание, явявайки се като някаква притегателна сила за него, като магнит, подчиняващ всеки опит за разсъждаване. Тя е метафизика, свръх реалност, същност на нещата, представяща ни се винаги като недостижима в абсолютност и може би именно поради тази причина – постоянно теглеща към себе си. Като най-дълбоката същностна определеност на човека, разбирането е винаги отправено към нея.

За да може едно преживяване, което, предхожда индивидуалността на преживяващия го, тъй като е нещо външно за него, да носи ефективност, бидейки отнасяно към някакви бъдещи събития, самото то трябва да бъде правилно изтълкувано, разбрано и по някакъв начин усвоено, тоест съгласувано с разбиращия го. Казано по друг начин – опитът е полезен тогава, когато умеем да го съотнесем с нещо предстоящо, тъй като единствено при това положение е възможно надграждане и изобщо – развитие.

Ако погледнем изцяло в областта на психологичното знание, наблюдава се тенденцията фокусът на научния интерес на психолозите да се насочва към актуализиране, осъществяване и обогатяване на човешката личност. Макар всеки теоретик да предлага свое становище как индивидът може да реализира своя потенциал за растеж, правилното възприятие на реалността се посочва почти от всички като необходимо условие за развитие. Изглежда, споделяна от изследователите на човешката личност е идеята, че себеактуализацията или развитие може да бъде постигната от човек, който познава дълбоките измерения на своята същност и който има осъзнато възприемане на заобикалящата го действителност, без вътрешна необходимост да я изкривява, за да може да съществува в нея.

В работните дефиниции на изследователите на върхови преживявания те се определят като: поведение отвъд нивото, на което дадената личност нормално функционира или над обичайното ѝ поведение. По този начин опитът от върховото преживяване е по-ефикасен, по-творчески, по-продуктивен и по някакъв начин по ориентирано към добруването в сравнение с обичайното поведение. Въпреки че този опит не е задължително да надхвърля възможностите на другия човек, той надхвърля поведението, което би било типично за дадената личност и може да се осъществи във всяка човешка дейност: интелектуална, емоционална или физическа.

Едно от ограниченията при изследването и валидизацията, които трябва да отчита психологическия анализ на върховите преживявания, е така нареченото "номотетично заблуждение". То се състои в постулирането на една, еднаква за всички индивиди сфера на действие на определен психологичен фактор, т.е. издигането му в ранг на абсолютна и всеобща закономерност. По-уместният подход е сферата на действие на всеки психологичен фактор да се описва идеографически, което означава да се съотнесат личностните диспозиции и ситуациите в които те се проявяват.

Разглеждайки различните мистични опити, общото според мен неизменно остава именно промяната в поведението на мистиците, настояването на това, че действията ни са изключително важни. Структурата на преднамереното поведение се изгражда от два елемента – действия и навици. Действените навици се засилват чрез повторението, докато пасивните отслабват. Колкото по-често личността чувства, без да действа, толкова по-неспособна ще става да действа, а за по-продължително време и все по-неспособна да чувства. Действията се различават от навигите със своята рефлексивност, тоест с осъзнатостта на тяхното протичане и получаваните последствия. Проявата на рефлексивност е специфична за човека, който може да оцени условията на ситуацията, в която се намира, да се чувства отговорен за възможните резултати и да съобщава за това на другите хора.

Въпреки всички теоретични затруднения и ограничения, водещият мотив при изследването на феномени като мистичния опит в крайна сметка е мотивът да се разбира, а не да се номинира. Същото е посочено и във връзка с понятието „личност“ от известния руски психиатър П.Ганушкин, а именно: ... съществува и

едно чисто теоретично затруднение за логически непротиворечивото съчетаване на понятията „личност“ и „нормалност“: думата „личност“ подчертава именно индивидуалното като противоположност на схемата, нормата и средата. Това обстоятелство е затруднявало силно опитите за позитивно дефиниране на характеристиките за „нормалност“ или душевно здраве.

Според Юнг една от най-големите трудности при преживяване на несъзнаваното е човек да не се идентифицира с него, защото е опасно и безсмислено. Не трябва да се идентифицирате с несъзнаваното; трябва да се държите настрана, неангажирано, и да наблюдавате обективно какво става: ... Значи, виждате ли, мъдро е да не се идентифицираме с тези преживявания, а да се отнасяме с тях като че ли са извън човешката действителност. Това е най-сигурният начин – и наистина абсолютно необходимо. Иначе настъпва инфлация, а тя е малка форма на лудост, една по-слаба форма. А ако сте в крайна инфлация, до пръсване, това е шизофрения.

Същността и сложността на шизофренията се изразяват в множество определения, които могат да бъдат срещнати в научната литература. Те всички носят различните вариации на разбирането относно болестта и опитите за нейното класифициране и лекуване. Клиничната картина на заболяването, което днес наричаме шизофрения, е описана за пръв път от немския психиатър Емил Крепелин (1856-1926) под името „Dementia praecox“. В четвъртото издание на своя труд „Lehrbuch der Psychiatrie“ през 1893 година той включва тази диагноза отделно от „catatonia“ и „dementia paranoides“, а в шестото издание през 1899 г. вече ги разглежда като три различни проявления на една и съща болест. Разширяването на термина dementia praecox върху една голяма група от страдания, чието родство Крепелин показва, довежда до несъответствие между термина и визираните картини, към чиято съвкупност не може да се приложи нито понятието „деменция“, нито определението „преждевременна“.

Поради тази причина през 1911 г. швейцарският психиатър Ойген Блойлер (1857-1940) назовава тази болест с името „шизофрения“ (от гръцки – разкъсвам и душа, душевност, ум), тъй като самото това название напомня „разцепване“, което според него е основният симптом на шизофренията. Блойлер описва четири фундаментални (първични) симптома на шизофрения (четирите „А“ на Блойлер):

- 1) аутизъм;
- 2) асоциативна халтавост;
- 3) афективно изравняване;
- 4) амбивалентност (Kaplan & Sadock, 1994, с.457)

Клинично шизофренията се проявява в твърде различни форми. Обикновено се изтъкват следните характеристики: несвързаност на мисленето, действията и афективността (означавани с понятията дискордантност, дисоциация, дезагрегация), отдръпване от реалността със затваряне в себе си и надмощие на вътрешния живот, завладян от фантазна продукция (аутизъм); повече или по-малко интензивна налудна активност, винаги лошо систематизирана. Накрая хроничния характер на болестта, развиващ се в най-различен ритъм към интелектуално и афективно „влошаване“ и често завършващ в състояния, подобни на деменция, за повечето психиатри е важна черта, без която не може да се постави диагноза шизофрения. Халюцинациите и налудностите според Блойлер са допълнителни (вторични) симптоми.

Едно от определенията за шизофренията е, че това е група заболявания, които се характеризират с разстройство на мисленето, когницията, възприятията, емоциите, волята и психомоториката. По протичане се различават рекурентна (пристъпна), пристъпно прогресиентна и с непрекъснато протичане.

Невронаучните изследвания убедително доказват, че много пациенти с шизофрения нямат способността да изключват или да отслабват дребни и маловажни стимули, например шум от трафика, разговори наблизо и затваряне на врати (техническият термин е „недостатъчност на сензорния портал“).

По време на „когнитивната революция“ в клиничната психология се наблюдава все по-нарастващо отдалечаване от схващането за пациента единствено от гледна точка на неговото разстройство и възприемане на по-холистичен и хуманистичен подход. Психолози като Ерих Фром, Ейбрахам Маслоу и Карл Роджърс се замислят върху това кое прави живота добър и щастлив, вместо просто да облекчават нещастията, депресията и тревожността. Оттук израства движението „позитивна психология“, в чийто фокус е намирането на начин за постигане на добър и щастлив живот.

Централна концепция в новата психология е тази за „поток“, която е близка до концепцията на Уилям Джеймс. Създадена е от Михай Чиксентмихай през 70-те години на миналия век и е напълно разяснена в книгата му Поток: психология на оптималното преживяване (1990). Идеята му хрумва при интервюта с хора, които видимо получават много от живота или чрез работата си, или в страничните си занимания – не само креативни професионалисти като художници и музиканти, но представители от всякакви професии, включително хирурзи и бизнесмени, както и спортисти.

Чиксентмихай открива, че всички описват сходни усещания, докато са били заети с нещо, които вършат добре и им доставя удоволствие. Те разказват за достигане на такова състояние на ума, в което не осъзнават себе си и в което нещата им идват автоматично – **усещане за „поток“**. Той започва, обяснява ученият, „със стесняване на вниманието върху ясно определена цел. Ние се чувстваме концентрирани, въввлечени, погълнати. Знаем какво трябва да се направи и получаваме веднага обратна връзка за това колко добре го правим“. Музикантът знае на мига дали нотите, които свири, звучат правилно; тенисистът знае, че топката, която удря, ще достигне целта си.

Хора, преживели поток, описват едно и също чувство за безвреме, яснота и мир, което кара Чиксентмихай да го оприличи на състояние на екстаз (в най-истинския смисъл, тъй като гръцката дума *ekstasis* означава „да бъдеш извън себе си“). Главна част от удоволствието да си в поток е чувството, че си извън ежедневната реалност, напълно откъснат от грижите и тревогите на обикновения живот. Потокът, смята Чиксентмихай, е ключов за оптималното наслаждение от всяка дейност и следователно – за удовлетворяващ живот. Както той изтъква, всеки от нас е имал моменти, когато вместо роб на неведоми сили се е чувствал господар на действията и съдбата си. В тези редки случаи ние изпитваме въодушевление, чувство на дълбока радост, което съхраняваме в паметта си като важен жизнен ориентир. Именно в този смисъл той използва понятието оптимално преживяване.

Концепцията на Чиксентмихай за потока е продължена от други проповедници на позитивната психология и става неделима част от това ново и оптимистично направление. Самият той вижда потока като жизненоважен елемент във всяка дейност и смята, че е важен, за да бъде работата ни удовлетворяваща и изпълнена със смисъл. В книгата си „Поток. Психология на оптималното преживяване“ той обобщава десетилетни изследвания върху положителните страни на човешкия опит – радостта, съзидателността, процеса на пълно потапяне в живота, което нарича *поток*.

В първа глава от Емпиричната част, **Организация на емпиричното изследване** е представено емпиричното изследване и са интерпретирани получените резултати.

В класическия си труд върху мистицизма изтъкнатият философ У.Т.Стейс различава два типа мистицизъм и ги нарича екстровертен и интровертен. Той постулира седем общи характеристики на интровертните мистични състояния на съзнанието, основани върху широка извадка от литературата, посветена на мистичните преживявания. Според Стейс тези седем характеристики са:

1. Унитарно съзнание, от което всякакво сетивно, мисловно или друго емпирично съдържание е изключено, за да остане само празно и чисто единство. Това е първата, основна, същностна характеристика, от която естествено следват повечето от останалите.

2. Състояние на безпространственост и безвреме – разбира се, следващо от основната характеристика.

3. Усещане за обективност или реалност.

4. Чувство на блаженство, радост, мир, щастие и т.н.

5. Чувство, че възприеманото в момента е свято, свещено или божествено.

6. Парадоксалност.

7. Състояние, определяно от мистиците като неизразимо .

Екстровертният мистицизъм се различава от интровертния само по първите две характеристики. При него, според типологията на Стейс, няма унитарно съзнание, а само обединяваща представа, която може да бъде „абстрактно изразена с формулата „Всичко е Едно“. Това „Едно“ се възприема чрез физическите сетива, във или чрез обектното многообразие. Безпространственият и безвременен характер на интровертния мистицизъм няма място в екстровертния му вариант, където е налице „конкретно осъзнаване на Единството като вътрешна субективна същност на всички неща, често определяна като живот, съзнание или живо Присъствие“. Откритието, че „нищо не е истински мъртво“ , е също от изключително значение за екстровертния мистик.

Отчитането на собственото ни възприятие на времето и пространството има широко приложение, тъй като увеличава възможностите ни да разберем една от най-фундаменталните загадки, а именно Аз-а. Още през 1973 г. У. Джеймс пише, че едно голямо разделение на цялата вселена на две половини е направено от всеки един от нас. Тези половини наричаме „Аз“ и „не-Аз“. За Джеймс Аз-ът-като-обект (материалната съставка на самоличността) дава и общия сбор на онова, което човек би нарекъл свое: „не само тялото и психичните си способности, но и своите дрехи, жена и деца, своите близки и приятели, репутацията и делата си, своите земи и коне, яхтата и банковата си сметка“. Човешкият разум разбира, че тези „владения“ – тялото, психиката, миналото, настоящето и всичко останало – съществуват и принадлежат на своя разумен „собственик“, защото самото възприятие на тези неща поражда емоции и усещания, а чувствата пък означават разделиението между съдържанията, принадлежащи на Аз-а, и онези, които не попадат в неговия обсег.

Антонио Дамазио, един от международно признатите учени в невронауката, директор на Института за мозъка и творчеството на Университета на Южна Калифорния, добавя, че чувствата функционират като маркери. И по-точно, те са сигнали на емоционална основа, която той нарича „соматични маркери“. Според Дамазио, щом попаднат в „поточката на съзнанието“, съдържанията на Аз-а провокират и появата на маркер, който също се понася в „поточката“ като представа, отразяваща образа, който я е породил. Тъкмо тези чувства подчертават разликата между „Аз“ и „не-Аз“. Един вид усещаш, че ще узнаеш нещо.

Попълването на скълата за мистицизъм има за цел да покаже, че част от хората са имали мистично преживяване под някаква форма. То може да се изрази чрез вид явление, разбиране или просто придобиване на различен поток на мисли. Теорията за оптималните преживявания, развита от Михай Чиксентмихай, е организирана около понятието поток – състоянието, при което човек е така потопен в заниманието си, че нищо друго няма значение; самото преживяване доставя такава наслада, че човек е готов да положи огромни усилия просто за да го изпита отново. От теорията за поток онези, които желаят да постигнат оптимален опит, могат да научат как да хармонизират всичките си начинания; така те биха трансформирали целия си живот в несекваща потокова активност със съгласувани цели и устойчив смисъл.

В окончателния вариант на изследването участват 524 изследвани лица – 31 лица с поставена диагноза шизофрения (9 изследвани лица, към момента на изследвани хоспитализирани в клиника „Св. Наум“, София; 20 изследвани лица, към момента на провеждане на изследването са били хоспитализирани в Областен Диспансер за Психични Заболявания със Стационар София-област и двама изследвани лица, които са били клиенти на Център за психотерапевтични консултативни и креативни техники Фондация „Атом и приятели“, София), 4 лица с поставена друга психиатрична диагноза и 489 лица, които нямат поставена диагноза.

- В извадката на шизофренно-болните изследвани лица:

Пол: 15 мъже и 16 жени. Средната възраст на изследваните лица е 39 години. Образование: основно – 6%, средно – 23%; средно специално – 16%; полувисше – 6%, висше – 49% (бакалавър – 16%, магистър – 33%). Семейно положение: несемейни са 55% от изследваните лица; семейни – 23%; разведени – 10%; вдовец/вдовица – 3%; живеещи на семейни начала – 9%. Местоживеене: село – 13%, малък град – 19%, голям град (30 000) – 7%, София – 61%. От изследваните лица 33% са безработни. Етническа принадлежност: българска – 90%; арабска – 3%; руска – 7%. Вероизповедание (религиозна принадлежност): християнство – 77%; ислям – 3%.

- В извадката на изследваните лица, които са без поставена психиатрична диагноза към момента на провеждане на изследването:

Пол: 134 мъже и 359 жени. Средната възраст на изследваните лица е 35 години. Образование: средно – 13%, средно специално – 5%, полувисше – 2%, висше – 80% (бакалавър – 25%, магистър – 50%, доктор – 5%). Семейно положение: несемейни – 45%, женени/омъжени – 30%, разведени – 6%, вдовец/вдовица – 2%, живеещи на семейни начала – 7%. Местоживеене: село – 4%, малък град – 8%, голям град (30 000) – 21%, София – 67%. Професия – 10% от изследваните лица са безработни. Етническа принадлежност: българска – 97%, турска – 1%, друга (американска, немска, ромска, кавказка, полска) – 2%. Вероизповедание (религиозна принадлежност): християнство (източно православие, католицизъм и протестантство) – 70%; ислям – 1%; нерелигиозни – 28%, други (дзен будизъм, бахайство, мормон, спиритуализъм) – 1%.

По отношение на измерванията духовността се дефинира и оценява като многомерен конструкт. Базирайки се на наличния инструментариум, определянето на духовността като имаща повече от един компонент изглежда по-скоро е правило, отколкото изключение. В много от случаите религията и/или религиозността намира израз в неволното и непреднамерено объркване на религия/вяра и духовност.

Изследване на валидността на скалата за мистичен опит: оценка за качеството на скалата показва отлично равнище на доброкачественост, базирано на стойността на коефициента α на Кронбах = 0,923. Чрез Т-тест за независими извадки сравних дали средните стойности по показателя за мистичен опит в групата на мъжете и тази на жените се различават статистически значимо. Получените резултати показват, че рискът за грешка е твърде висок – 0, 435/ 0, 424, т.е. 43%. Следователно не може да се твърди, че има наличие на статистическо значимо различие между мистичния опит на мъжете и жените поединично.

Резултатите от Т-тест за мистичен опит в групата на хората, с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза показва статистически висок риск за грешка – 0,265/0,218, т.е 26%. Следователно няма статистическо значимо различие между мистичния опит и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично.

Корелацията на отделните айтеми от скалата за мистичен опит с критерия наличие/липса на поставена диагноза шизофрения, показва корелация (ниска по сила) при следните айтеми:

- *Преживявал/а съм неща по начин, в който ми се откри ново виждане за реалността * Имате ли поставена психиатрична диагноза (13).*
- *Имал/а съм преживяване, в което абсолютната реалност ми се откри изцяло и напълно * Имате ли поставена психиатрична диагноза (17).*
- *Имал/а съм преживяване, в което чувствах всичко на света като част от едно и също цяло * Имате ли поставена психиатрична диагноза (19).*
- *Имал/а съм преживяване, което припознавам като свято * Имате ли поставена психиатрична диагноза (20).*
- *Никога не съм преживявал чувство, че съм обгърнат/а като в едно цяло с всички неща около мен * Имате ли поставена психиатрична диагноза.*

Връзката между преживяването на мистичен опит и психотичните епизоди предизвиква изследователския интерес през 70-те години на миналия век. По-голямата част от учените достигат до извода, че мистичният опит и психозата са примери за естествени променени състояния на съзнанието. Изследванията проучват „мястото“ на тези преживявания в диапазона на всички променени състояния на съзнанието. Усилията се насочват към разработването на инструментариум, чрез който да се измерят и разграничат определените характеристики, които имат тези два опита.

Майкъл Сиглаг (Michael Siglag) използва скалата за мистичен опит на Худ и Морис (Hood & Moris) и изследва седемдесет и пет души, хоспитализирани с диагноза шизофрения. Описва резултатите от това изследване в доклад „Шизофрения и мистични преживявания: прилики и разлики“, представен пред годишната среща на Американската психологическа асоциация в Ню Йорк през 1987 г. Първоначалната изследователска хипотеза е била, че една трета от анкетирания хора с шизофрения ще дадат отговори, които да показват, че са имали мистично преживяване; в допълнение са очаквали и че тези, които са имали мистични преживявания, ще имат равни или по-високи резултати от изследваните лица, които твърдят, че не са имали мистични преживявания, по следните фактори от въпросника: преживяване на единство, афект, време/пространство и познание.

Според доклада от резултатите, който Сиглаг изнася, 52% от изследваните пациенти с шизофрения съобщават, че са имали мистично преживяване, като самият автор посочва, че „подкрепя идеята, че хората, които са диагностицирани

с шизофрения, се възприемат като имащи мистични преживявания поне толкова често, колкото и хората, които нямат поставена такава диагноза“. Освен това резултатите показват и че шизофрено болните пациенти не съобщават толкова често за мистични преживявания, колкото се е очаквало в първоначалната хипотеза. Анализът на данните от проучването, ръководено от Сиглаг, позволява да се направят следните изводи:

Лицата с шизофрения, които твърдят, че са преживявали мистичен опит, имат сходства с други лица с шизофрения по следните признаци:

1. не чувстват, че имат по-голям контрол над преживяванията в сравнение с други шизофрено болни;
2. не се преживяват като личности с повече способности;
3. не преживяват повече подобрения във взаимоотношенията си с другите хора;
4. изпитват ужас, страх, преживяват депресивни настроения и изпитват несигурност.

Лицата с шизофрения, които твърдят, че са преживявали мистичен опит, имат следните различия в сравнение с други лица с шизофрения:

1. при тях има по-голяма вероятност да са преживели чувство за единство, уникалност или свързаност с целия свят

Резултатите от настоящото изследване показаха статистически значимо различие между експерименталната извадка и нормата именно по отношение на айтемите, свързани с чувството за единство или свързаност с целия свят: Имал/а съм преживяване, в което чувствах всичко на света като част от едно и също цяло

* Имате ли поставена психиатрична диагноза и Никога не съм преживявал чувство, че съм обгърнат/а като в едно цяло с всички неща около мен * Имате ли поставена психиатрична диагноза.

2. споделят за по-широк набор от емоционални преживявания, като е вероятно да са преживели радостни и умиротворяващи състояния на съзнанието;

3. по-склонни са да докладват за различни преживявания на времето и пространството

В настоящото изследване тези резултати частично се потвърдиха, тъй като има статистически значимо различие по отношение на айтъм: Преживявал/а съм неща по начин, в който ми се откри ново виждане за реалността * Имате ли поставена психиатрична диагноза (13).

4. имат повече усещания за святост и свещеност

Статистически значимо различие в настоящето изследване има при айтемите

- *Имал/а съм преживяване, което припознавам като свято* * Имате ли поставена психиатрична диагноза (20).
- *Имал/а съм преживяване, в което абсолютната реалност ми се откри изцяло и напълно* * Имате ли поставена психиатрична диагноза (17).

5. по-склонни са да възприемат своите преживявания като действителни и смислени в сравнение с други шизофрено болни.

Според Сиглаг, резултатите от изследването имат приложение, ако би могло да се определи кои пациенти са преживели мистичен опит, както и тези, които са с психотични преживявания, като терапията може да бъде насочена към интегриране на „знанията“, които са били придобити вследствие на преживяванията – като се използва потенциалът за развитие на мистичния опит.

При анализа на резултатите от факторния анализ, функцията за получаване на коефициентите за извадкова адекватност и на резултатите от

теста на Бартлет за сферичност на корелационната матрица (KMO and Bartlett's test of sphericity) показва отлична адекватност на разпределението на стойностите (KMO= 0,919) и приемливо разпределение за факторен анализ (Bartlett's Test Sig. \square 0.000).

Показателно е, че факторният анализ директно с ранговите скали показва едно перфектно двуфакторно решение (фиг. Тежест на отделните фактори – Scree Plot). Първият фактор има тежест над 9 (9, 785) и обяснява 30,57 от вариацията.

При неротираното решение се показва, че по първия фактор няма нито един айтем, който да няма значима стойност, т.е. че ще мога да работя със суровия айтемен бал на целия източник. В първия фактор влизат почти всички айтъми (с изключение на Преживявал/а съм дълбока радост и Никога не съм се намирал/а в напълно спокойно състояние), което означава, че съществува генерален фактор, който включва всички компоненти. Но при ротацията се получи различна картина.

Това ме наведе на мисълта да проверя дали има различия на айтемите, които участват в първия и във втория фактор при ротираната компонентна матрица. При ротираната матрица първият фактор, който бе определен като генерален фактор, включва в себе си айтеми: *Никога не съм имал/а преживяване, в което времето, мястото и разстоянието се оказаха без значение (27); Никога не съм имал/а преживяване, в което да усещам единството на всички неща (28); Никога не съм имал/а преживяване, в което всички неща са сякаш съзнателни (29); Никога не съм имал/а преживяване, в което всички неща сякаш се обединяват в едно единствено цяло (30); Не съм изпитвал никога преживяване, в което ми се разкриват по-дълбоки аспекти на реалността (26); Не съм имал/а преживяване, в което моята същност сякаш да се слива с нещо по-голямо (24); Никога не съм имал/а преживяване, което да ме остави с усещане за чудо (25).*

Вторият фактор включва в себе си следните айтеми: *Никога не съм имал/а преживяване, в което да усещам единството на всички неща (28); Никога не съм имал/а преживяване, в което всички неща сякаш се обединяват в едно единствено цяло (30); Имал/а съм преживяване, в което чувствах всичко на света като част от едно и също цяло (19); Имал/а съм преживяване, в което осъзнавам единството си с всички неща (12); Имал/а съм преживяване, в което абсолютната реалност ми се откри изцяло и напълно (17); Имал/а съм преживяване, в което чувствах, че всичко в този момент е възплъщение на перфектността (18); Случвало ми се е да преживявам, че като че ли всичко изчезва от ума ми и ми остава само усещането за празнота (4); Преживявал/а съм чувството, че като че ли нещо по-висше от мен ме приобщава към себе си (3); Преживявал/а съм момент, в който чувствах, че нищо никога не е истински мъртво (31); Изпитвал съм преживяването, че съм едновременно извън времето и извън пространството (1); Имал/а съм преживяване, в което няха усещане за време или пространство (11); Имал/а съм преживяване, което припознавам като свято (20).*

Тези айтеми ще използвам за целите на всички по-нататъшни статистически анализи. Целта, която си поставих, бе да проверя дали евентуално има статистическо значимо разграничение между общата извадка и тази на шизофрено-болните.

Хипотеза 1: Предполага се, че наличието на мистичен опит ще определя наличието на отвореност към нов опит. Резултатите потвърждават първата

хипотеза, че наличието на мистичен опит ще определя наличието на отвореност към нов опит.

За да се направи подробно съдържателно обсъждане на статистическата обработка, се направи анализ на корелационните зависимости. След пресмятане на хи-квадрат получените значими корелационни връзки са между следните айтеми от двете скали (за мистичен опит и за отвореност към нов опит) с риск за грешка, по-малък от 0,01 при извадката от изследвани лица, които нямат поставена психиатрична диагноза:

- *Изпитвал/а съм преживяването, че съм едновременно извън времето и извън пространството и Аз съм човек, който постоянно търси нови преживявания.*
- *Преживявал/а съм чувството, че като че ли нещо по-висше от мен ме приобщава към себе си и Аз съм човек, който постоянно търси нови преживявания.*
- *Преживявал/а съм чувството, че като че ли нещо по-висше от мен ме приобщава към себе си и Много обичам да гледам културни или научнопопулярни предавания.*
- *Случвало ми се е да преживявам, че като че ли всичко изчезва от ума ми и ми остава само усещането за празнота и Аз съм човек, който постоянно търси нови преживявания.*
- *Случвало ми се е да преживявам, че като че ли всичко изчезва от ума ми и ми остава само усещането за празнота и Много обичам да гледам културни или научнопопулярни предавания.*
- *Случвало ми се е да преживявам, че като че ли всичко изчезва от ума ми и ми остава само усещането за празнота и Винаги се опитвам да гледам нещата от различен ъгъл.*
- *Имал/а съм преживяване, в което няха усещане за време или пространство и Много ми е интересно да се срещам с хора от различен произход или стил на живот.*

Изследване на валидността на айтемите за отвореност към нов опит – айтеми от BFQ-2 (Big Five Questionnaire-2) Капрара, Барбаранели и Бургони, българска адаптация Станимира Танева: оценката за качеството на скалата показва много добро равнище на доброкачественост: α на Кронбах = 0,880.

Резултатите от Т-тест за отвореност към нов опит в групата на хората с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза, показаха статистически висок риск за грешка – 0,126/0,300, т.е 13%. Следователно няма статистически значимо различие между отвореност към нов опит и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично.

Хипотеза 2: е алтернативна: а/ предполага се, че променливата "мистичен опит" влияе върху посочените характеристики: емоционална/социална самотност, личностово развитие, баланс на афекта; б/ предполага се, че няма да се наблюдава съществено влияние на тази променлива върху посочените характеристики.

Втората хипотеза е частично потвърдена, тъй като променливата мистичен опит оказва влияние върху социалната и емоционална самотност и личностовото развитие, но не и върху баланса на афекта. Изследване на валидността на скалата за баланс на афекта СБА (СБА е инструмент с 10 айтъма, предназначен

за измерване на психичното благополучие, особено настроението или щастието) на Нормън Брадбърн и Е. Нол: оценката показва, че равнището на доброкачественост за съжаление е твърде ниска (α на Кронбах = 0,399), което по всички правила на статистическите изследвания би следвало да означава тази скала да не бъде включвана в по-нататъшните изследвания поради голямата дисперсия в резултатите.

Изследване на валидността на скалата за емоционална/социална самотност на Хари Винченци и Фран Грабоски (BE/CC е инструмент с 30 айтъма, предназначен за измерване едновременно на самотност и изолация от социална и емоционална гледна точка). Петнадесетте айтъма са представени по двойки, за да се съпоставят възприятието на човек за социалната му мрежа и неговите чувства спрямо нея. Има четири фактора, които диференцират съответно:

- социална самотност – айтеми 1–8 (първа група);
- емоционална самотност – айтеми 1–8 (втора група);
- социална изолация – айтеми 9–15 (първа група);
- емоционална изолация – айтеми 9–15 (втора група).

Равнището на доброкачественост е отлично (α на Кронбах = 0,923).

Резултатите от Т-тест за **социална самотност** в групата на хората, с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза показваха статистическо значимо различие между социалната самотност и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично. Рискът за грешка е близо до 1% - 1,1%. Резултатите от Т-тест за **емоционална самотност** в групата на хората с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза, показваха статистически значимо различие между емоционална самотност и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично. Рискът за грешка е 1,8%.

Резултатите от Т-тест за **социална изолация** в групата на хората с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза, показваха статистически значимо различие между социална изолация и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично. Рискът за грешка е 0,1%. Резултатите от Т-тест за **емоционална изолация** в групата на хората с поставена диагноза шизофрения и тези, които нямат поставена диагноза, показваха статистически значимо различие между емоционална изолация и наличието на диагноза шизофрения/липсата на поставена диагноза поединично. Рискът за грешка е 0,1%.

Получените резултати показват, че при наличие на социална и емоционална самотност трудно бихме могли да правим връзка със силно-емоционалните преживявания, характерни за мистичния опит. Екстаз на гръцки означава просто да стоиш до нещо. И след това е станало по същество аналогия на състояние на ума, при което чувстваш, че не изпълняваш всекидневните си рутинни задължения. Т.е. екстаз по същество е навлизане в алтернативна реалност. По същество това преживяване е толкова интензивно, че чувството е почти все едно човек не съществува. Звучи преувеличено, но всъщност е доказано, че нервната ни система не е способна да обработи повече от 110 бита информация за секунда.

Хипотеза 3 също е алтернативна: а/ предполага се, че субективните оценки по отделните оценъчни измерения ще се съгласуват, т.е. между тях ще се наблюдава положителна корелация; б/ предполага се, че субективните оценки по

скалите ще бъдат диференцирани в значителна степен, т. е. между тях няма да се наблюдава корелация или ще съществува отрицателна.

Получените резултати показват положителна корелация между субективните оценки на изследваните лица давани по скалата за мистичен опит и отвореност към нов опит, както и между мистичен опит и емоционална самотност. Това съответства на принципа, който е общ и в източната и в западната традиция, че колкото по-дълбоко си убеден, че целият растеж идва само от външните фактори, толкова повече обедняваш вътрешно. Между другите субективни оценки по скалите не се наблюдава корелация.

Получените резултати потвърждават хипотезата, че хората, които са по-напреднали в процеса на индивидуация, ще отнесат точно към себе си твърденията свързани с чувството за единение, с идеята за ценността на вътрешния свят, с осъзнаването на живота и приемането на себе си. Това потвърждава основните изводи, до които достигат изследователите на оптимални преживяване и на състояние на поток на съзнанието, защото когато някой е наистина увлечен в този напълно ангажиращ процес на създаване на нещо ново, на него/нея не му остава достатъчно внимание да следи как се чувства тялото му или проблемите въкъси, не може да почувства, че е гладен или уморен. Тялото му изчезва, идентичността му изчезва от неговото съзнание, защото той няма достатъчно внимание, както и никой от нас няма, за да прави наистина добре нещо, което изисква много концентрация и в същото време да усеща, че съществува. Така че съществуването е временно спряно.

Като рискови фактори, които биха повлияли силно върху липсата на мистичен опит може да се посочат скуката и апатията. За нещастие, много от преживяванията на хората са в състояние на апатия при хората и в двете извадки.

За да се разбере един емоционален елемент, който е част от мистичния опит, е необходимо „да се види“ едновременно съзнаваната и несъзнаваната част. Всички измервания в тази категория се отнасят до оценяването на положителни състояния в живота и/или фактори, допринасящи за качеството на живот. Получените резултати показват положителна корелация между субективните оценки на изследваните лица, давани по скалата за мистичен опит и отвореност към нов опит, както и между мистичен опит и емоционална самотност. Това съответства на принципа, който е общ и в Източната, и в Западната традиция, че колкото по-дълбоко си убеден, че целият растеж идва само от външните фактори, толкова повече обедняваш вътрешно. Между другите субективни оценки по скалите не се наблюдава корелация. Получените резултати потвърждават хипотезата, че хората, които са по-напреднали в процеса на индивидуация, ще отнесат точно към себе си твърденията, свързани с чувството за единение, с идеята за ценността на вътрешния свят, с осъзнаването на живота и приемането на себе си.

В заключението са направени следните изводи и обобщения:

Думата „мистика“ отдавна е загубила всяко конкретно значение. Под този термин често се посочват и учудващи, странни и енигматични практики, като окултизмът и езотеризмът. Днес вниманието е привлечено особено от възможните допирни точки на науката и езотериката (т.е. моментите, когато научните данни потвърждават, или сякаш потвърждават, някои представи на езотериката). Стремешът в отделни резултати на научните изследвания (например квантовата механика) да се вижда научно потвърждение на езотеричните учения маскира принципните различия между езотериката и

науката. Изследването на мистиката, на опита за единението и другостта, се превърна в изследване на универсалните структури на нуминозното чувство и на неговите разнообразни индивидуални и културни проявления. Тенденцията днес е да се възраждат много стари религиозни практики, да се преоткриват мистически учения, да се подхожда еkleктично и икуменично към големите духовни явления на Изтока и Запада. И това, разбира се, от една страна, е полезно и обогатяващо. От друга страна обаче, е важно модерният човек в желанието си да преоткрие духовността да не редуцира богатството и многообразието на опита за божественото до шаблонни и повърхностни схеми и неинституционализирани култове.

Въпреки съображенията свързани с трудностите при операционализацията и размера на ефекта, всичките повече от 1,100 статии и проучвания, изследващи връзката между мистичния опит и асоциираните с него трансперсонални конструктори и психологическото и физическо функциониране, могат да доведат до съставянето на по-разбираема и смислена картина, при следването на емпирично основан организационен модел, чрез който откритията да бъдат структурирани и интерпретирани.

Когато съзнанието се промени по определен начин, например при спонтанните мистични състояния или в психеделичните и холотропните сеанси, някои от тези скрити аспекти на реалността ще се проявят като иманентно божествено измерение на феноменалния свят, други – като трансцендентални области, радикално различни от вселената, в която живеем. Това е област на изследване, налагаща често интуитивни понятия, метафоричен и символен език, постижимост посредством методи, стоящи далеч от привичното за науката дискурсивно, а и каузално мислене. При този вътрешен опит личността се свързва с важни аспекти на реалността, които са недостъпни за възприемане при обикновени обстоятелства.

Това дава основание да приема за реалистична тезата, че интересът към мистиката в късната модерност е симптом за някои трансформации в съвременната култура, които са реакция на доминиращата рационалистка парадигма в нея. В този смисъл „завръщането“ на мистиката заслужава сериозно психологично изследване, както и опит за феноменологична реконструкция на този вътрешен опит.

Систематичното представяне на идеите за психологическо изследване на мистичния опит е свързано с редица предизвикателства, особено предвид естеството на основния предмет на тези изследвания – дълбинните процеси, протичащи в безсъзнателното, и начините на тяхната експликация във феномените на съзнанието, съпроводени от преживяването за мистичност. Изразяването на мистичния опит е исторически и културно опосредствано, въпреки че този опит по дефиниция е отвъд всеки исторически и културен контекст. От социокултурна гледна точка европейската мисловност свързва по презумпция ценностната система с основания от конкретни факти, приети за несъмнени. Понятието, което се оказва ключово за психологическото разбиране на ценностите и е с най-честа употреба при описанието им от психологически позиции, е понятието *поведение*.

В такъв контекст мистичните преживявания изглеждат донякъде илюзорни, тъй като те не позволяват в анализите да се достигне до ясна и точна представа за тях. Трябва да се отчете и това, че мистичният път не е теорема или някаква стандартна формула, водеща към божественото. Този път е по-скоро откриване на вечната истина за себе си в творческата среща с божественото или в неговото

отсъствие, в целувката, в тъмната нощ, в болезненото пречистване, при които душата умира, за да се роди отново.

Когато съзнанието се промени по определен начин, например при спонтанните мистични състояния или в психеделичните и холотропните сеанси, някои от тези скрити аспекти на реалността ще се проявят като иманентно божествено измерение на феноменалния свят, други – като трансцендентални области, радикално различни от вселената, в която живеем. Това е област на изследване, налагаща често интуитивни понятия, метафоричен и символен език, постижимост посредством методи, стоящи далеч от привичното за науката дискурсивно, а и каузално мислене. При този вътрешен опит личността се свързва с важни аспекти на реалността, които са недостъпни за възприемане при обикновени обстоятелства.

Това дава основание да приема за реалистична тезата, че интересът към мистиката в късната модерност е симптом за някои трансформации в съвременната култура, които са реакция на доминиращата рационалистка парадигма в нея. В този смисъл „завръщането“ на мистиката заслужава сериозно психологично изследване, както и опит за феноменологична реконструкция на този вътрешен опит. Именно модерността изважда мистичния опит от религиозната сфера и го поставя в сферата на психо-патологичното. Между XVI и XX век в западната философия мистичният опит е преобразен от променящия се културен контекст до несъвместимост. От своя страна, паралелното съществуване на смислово несъвместими феномени е характерна черта на днешната западна култура.

В това търсене, за да идентифицираме автентичния мистичен опит, трябва да прибегнем до изясняване на релевантния културен контекст, на понятията, вярванията, правилата, практиките, които приема субектът и с които той описва своя опит. Въпросът е: как да разбирате този опит? Трябва да е ясно, че не можем да постигнем неговото „изначално разбиране“. Този опит е винаги достъпен само за непосредствено преживелия го, само той може да се опита да го изрази и съобщи, като при това не дава самото преживяване, а единствено свидетелство за него.

Рефлексивното конструиране на идентичност в хоризонтите на собствения жизнен свят е винаги опосредствано от процесите на „сливане на хоризонти“ с чужди жизнени светове. Постигането на автентично съществуване е невъзможно без интерпретативна чувствителност към „другостта“ на другите форми на живот. Затова и транссубективната солидарност е осъществима винаги в хоризонта на транскултуралност. Тази идея Юнг аргументира чрез колективното безсъзнателно, царството на архетипите: „За да разберете, винаги трябва да имате една гледна точка отвън. Така хора, които имат проблемен характер с много конфликти, са хората, които могат да покажат най-голямо разбиране, защото от собствената си природа са се научили да виждат другите страни и да преценяват чрез сравняване. Ние не бихме могли да съдим този свят, ако имаме и една гледна точка отвън, и тя се получава чрез символиката на религиозни преживявания.

Животът, според Юнг, тече по посока на преодоляването на противоречията и преживяването на целостността. Субективното преодоляване на разцеплението представлява преживяване на своего рода смърт, но и възраждане и откриване на възможности за нов живот. Едно от заключенията, до които Юнг стига в тази линия на разсъждения е, че неврозата се поражда от вътрешно разцепление, наподобяващо война със самия себе си. Всичко, което усилва това разцепление, влошава състоянието на пациента, а онова, което отслабва, способства за изцелението, вероятно поради усещането за наличие на

противоборстващи сили вътре в самия човек. Конфликтът може да се разиграе между чувствения и духовния човек или пък между Его-то и Сянката.

Като се отчита същественото значение на клиничната психология и психологията на развитието, в традицията на аналитичната психология се прилага възможно най-простото и достъпно средство за лекуване – разказите. Важно е да отчетем, че в историята на човечеството има немалко примери как понякога различни културни напластявания разбъркват „костите на историята“. Така в течение на времето древните езически символи се заменят с християнски, духът се превръща в ангел. Това дава основание да се допусне, че твърдението за опосредстваността на мистичния опит е доказуемо, което, разбира се, открива нови полета за изследване. Както пише Блез Паскал в „Трактат за аритметическия триъгълник“: „Ако не знаем да въртим изказванията във всички посоки и се задоволим само с първия подход, на който сме се спрели, не ще отидем никога много надалеч; различните пътища откриват нови следствия и чрез подходящи твърдения свързват изказвания, чиито понятия първоначално са изглеждали без никакво отношение помежду им.“

Наблюдава се тенденцията фокусът на научния интерес на психолозите да се насочва към актуализиране, осъществяване и обогатяване на човешката личност. Макар всеки теоретик да предлага свое становище как индивидът може да реализира своя потенциал за растеж, правилното възприятие на реалността се посочва почти от всички като необходимо условие за развитие. Изглежда, споделяна от изследователите на човешката личност е идеята, че себеактуализацията може да бъде постигната от човек, който познава дълбоките измерения на своята същност и който има осъзнато възприемане на заобикалящата го действителност, без вътрешна необходимост да я изкривява, за да може да съществува в нея.

Насочеността към „ставане“ пълноценен човек той определя като задоволяване на метапотребности като цялостност, завършеност, истина, хармония и достигане до състояние, в което мотивацията всъщност не играе никаква роля. Фрустрацията на метапотребностите предизвиква метапатология. Хората с осуетени възможности за изразяване на вътрешната си природа са със задоволени по-нисши потребности, но с едно чувство на неудовлетвореност, с усещане, че „нещо липсва“. Те са просто реагиращи на „събитийната рутинност на всекидневието“, без радост и ентузиазъм от живота. Чрез дефицитната мотивация обикновените хора постигат нещо, което им липсва. Поведението им е насочено към редуциране на напрежението чрез поддържането на хомеостатичен баланс и инстинктивно задоволяване на потребностите.

Възприемането на идеята за интеграция на източните и западните подходи към развитието на човека ще даде възможност за нов поглед към проблема, който естествено ще породви въпроса дали е възможно да съществува истинска себереализация без истинско себепознание. Достигането до висока степен на осъзнатост е условие за пълноценно съществуване в настоящето и за достигане до дълбоката същност на човешката природа, която е замаскирана и потисната от обуславянето в процеса на социализация. Става дума не за съзнателност на индивида за нещо, а за способността му да е съзнателен сам по себе си. Едва след като добие реална представа кой е всъщност, човек може да актуализира това, което е, като му даде външна изява. Изобщо мистиката свързва страстта (която желае или изстрадва Другия) със смисъла (който се дава или се отказва).

Въпреки всички теоретични затруднения и ограничения, водещият мотив при изследването на феномени като мистичния опит в крайна сметка е мотивът да се разбира, а не да се номинира. Тези критерии обикновено се построяват на

негативна основа, като се подчертават факторите, които не трябва да присъстват в „нормата“. Същото е посочено и във връзка с понятието *личност* от известния руски психиатър П.Ганушкин, а именно: ... съществува и едно чисто теоретично затруднение за логически непротиворечивото съчетаване на понятията „личност“ и „нормалност“: думата „личност“ подчертава именно индивидуалното като противоположност на схемата, нормата и средата. Това обстоятелство е затруднявало силно опитите за позитивно дефиниране на характеристиките за „нормалност“ или душевно здраве. Под влияние на психиатрията тези критерии обикновено се построяват на негативна основа, като се подчертават факторите, които не трябва да присъстват в „нормата“.

На основата на критичния анализ на теоретичните и методични проблеми е предприет опит за операционализиране по различен начин преживяването на мистичен опит. Теоретично се обосновава предложението за въвеждането на две понятия - "мистичен опит" и "оптимално/върхово преживяване", които характеризират психичния феномен "мистичен" в различни аспекти. Така въведените понятия се използват в предложения модел на изследване на връзката между мистичния опит и отвореността към нов опит, емоционалната самотност, социалната изолация и личностното развитие при хора с поставена диагноза шизофрения и хора без поставена психиатрична диагноза.

Нов момент в осъщественото емпирично изследване на мистичния опит е неговото проучване в в план на нормалпсихично явление - планът на необходимото, планът на възможното и план на желателното за личността развитие и себеактуализиране. Специално внимание е обърнато в тази връзка за разкриване на т.н, "мистични проявления" в опита на личността. Извършена е също конкретна работа по подбирането и създаването на подходящ инструментариум за изследване на функционалните особености в мистичния опит и неговото преживяване.

Резултатите от емпиричното изследване показват съществуването на съдържателен континуум на устойчивите емоционални характеристики, усещане за святост и отвореност за нов опит при преживяването на мистичен опит. Получените в хода на изследването емпирични данни, както използваният изследователски модел и създаденият инструментариум, могат да представляват определен интерес за практиката на професионалната консултация и подбор, социално-психологичния тренинг, и психотерапията – например, за разкриване на възможните противоречия между междуличностно общуване, способността за анализиране на собствените преживявания и изразимостта на преживявания и опит, които са в несъзнаваното или в предсъзнаваното.

Най-голямо статистически значимо сходство има по отношение на експерименталната извадка и нормата в начина, по който се отнасят изследваните лица към твърденията, определящи свързаността между всички неща и разкриването на абсолютната реалност. Това, от една страна, би могло да се интерпретира като постигане на общото основание на познанието – именно, че в колективното безсъзнателно благодарение на архетипите човек открива един свят, който няма нужда да бъде доказван. От друга страна, това би могло да говори, че са преживявали опит, който – водени от интуицията си – биха могли да опишат като познание за космическа реалност, която се свързва с това, че човек не управлява сам живота си. Друга линия на интерпретация би тръгнала от това, че може би знаят своя път, без да се опитват да аргументират това логически.

Психологията предлага достатъчно нови начини да мислим тайната на мистичните преживявания и опит и отношението ѝ към отделната личност, културата и обществото. В тези разнообразни и любопитни модели на мистичния

опит две категории привличат моето внимание поради техния имплицитен екзистенциален заряд и тясната им обвързаност: това са мистичното и психопатологичното. И двете са предизвикателство за нашия всекидневен опит и за емпиричната мисъл; и двете трансгресират всичко познато и изискват от нас смелост и внимание, непознати на позитивистичния ум. И мистиката, и психопатологията обаче носят една специфична вътрешна амбивалентност, противопоставят се на простата очевидност и поради това предизвикват немалко въпроси.

Изследването на мистиката, на опита за единението и другостта, се превърна в изследване на универсалните структури на нуминозното чувство и на неговите разнообразни индивидуални и културни проявления.

Основни изводи от разработката:

1. Мистичният опит на личността е особен опит на преживяване на реалността, в която може да се осъществи човешкото съществуване, като всеки мистичен опит е повлиян от културата на социалната общност.

2. В регулативен план религиозното чувство и мистичен опит не са преживяване на „ненормалност“, а парадоксалност, в която акцентът е върху вътрешния опит, върху религията като опит на душата.

3. В тази връзка е желателно да се преосмисли предпоставката за емпиричното изследване на мистичния опит и връзката между мистичен опит и психично здраве.

4. За по-прецизното теоретично разграничаване на структурния и функционалния план в мистичния опит и преживяване на личността в психично здраве и патология е подходящо да се отчита, че при болестния процес има „мозъчно-биологична и психо-динамична генеза“, която се разгръща с позитивна и негативна симптоматика .

5. Попълването на скълата за мистицизъм има за цел да покаже, че част от изследваните лица са имали мистично преживяване под някаква форма. То може да се изрази чрез вид явление, разбиране или просто придобиване на различен поток на мисли. Теорията за оптималните преживявания, развита от Михай Чиксентмихай, е организирана около понятието поток – състоянието, при което човек е така потопен в заниманието си, че нищо друго няма значение; самото преживяване доставя такава наслада, че човек е готов да положи огромни усилия просто за да го изпита отново.

6. Получените резултатите потвърждават първата хипотеза, че наличието на мистичен опит ще определя наличието на отвореност към нов опит.

7. Втората хипотеза, която предполага, че променливата „мистичен опит“ влияе върху посочените характеристики: емоционална/социална самотност, личностово развитие, баланс на афекта е частично потвърдена, тъй като променливата мистичен опит оказва влияние върху социалната и емоционална самотност и личностовото развитие, но не и върху баланса на афекта.

8. Резултатите от настоящото изследване показаха статистически значимо различие между експерименталната извадка и нормата именно по отношение на айтемите, свързани с чувството за единство или свързаност с целия свят: **Имал/а съм преживяване, в което чувствах всичко на света като част от едно и също цяло * Имате ли поставена психиатрична диагноза и Никога не съм преживявал чувство, че съм обгърнат/а като в едно цяло с всички неща около мен * Имате ли поставена психиатрична диагноза.**

- споделят за по-широк набор от емоционални преживявания, като е вероятно да са преживели радостни и умиротворяващи състояния на съзнанието;
- по-склонни са да докладват за различни преживявания на времето и пространството

В настоящото изследване тези резултати частично се потвърдиха, тъй като има статистически значимо различие по отношение на айтъм: **Преживявал/а съм неща по начин, в който ми се откри ново виждане за реалността * Имате ли поставена психиатрична диагноза.**

- имат повече усещания за святост и свещеност

Статистически значимо различие в настоящето изследване има при айтемите

- **Имал/а съм преживяване, което припознавам като свято * Имате ли поставена психиатрична диагноза.**
- **Имал/а съм преживяване, в което абсолютната реалност ми се откри изцяло и напълно * Имате ли поставена психиатрична диагноза.**
- по-склонни са да възприемат своите преживявания като действителни и смислени в сравнение с други шизофрено болни.

Получените в хода на изследването емпирични данни, както използваният изследователски модел и създаденият инструментариум, могат да представляват определен интерес за практиката на професионалната консултация и подбор, социално-психологичния тренинг, и психотерапията – например, за разкриване на възможните противоречия между междуличностно общуване, способността за анализиране на собствените преживявания и изразимостта на преживявания и опит, които са в несъзнаваното или в предсъзнаваното.

Най-голямо статистическо значимо сходство има по отношение на експерименталната извадка и нормата в начина, по който се отнасят изследваните лица към твърденията, които определят свързаността между всички неща и разкриването на абсолютната реалност. Това от една страна би могло да се интерпретира като постигане на общото основание на познанието – именно, че в колективното несъзнавано благодарение на архетипите човек открива един свят, който няма нужда да бъде доказван. От друга страна, това би могло да говори, че са преживявали опит, който водени от интуицията си, биха могли да опишат като познание на космическа реалност, която се свързва с това, че човек не управлява сам живота си. Друга линия на интерпретация би тръгнала от това, че може би знаят своя път, без да се опитват да аргументират това логически.

Резултатите от емпиричното изследване показват съществуването на съдържателен континуум на устойчивите емоционални характеристики, усещане за святост и отвореност за нов опит при преживяването на мистичен опит. Получените в хода на изследването емпирични данни, както използваният изследователски модел и създаденият инструментариум, могат да представляват определен интерес за практиката на клиничния психолог и психотерапията – например, за разкриване на възможните противоречия между междуличностно общуване, способността за анализиране на собствените преживявания и изразимостта на преживявания и опит, които са в несъзнаваното или в предсъзнаваното.

ПРИНОСИ

на докторанта Светлана Анастасова Велкова на дисертацията „Теоретични проблеми и експериментални подходи към психологическото изследване на мистичния опит”

Отчитайки целта и задачите на изследването в дисертацията, се извеждат следните приноси моменти на теоретично, методическо и практико-приложно равнище:

Теоретични:

1. Очертани са параметрите на изследователско поле, което не е изследвано досега в България от гледна точка на операционализацията на мистичния опит и неговата роля в клиничната и консултативната практика.
2. Обогатено е съдържанието на мистичния опит, като се анализира неговата връзка с теорията за поток на съзнанието и върховите преживявания.
3. Изведени са характерните за европейския позитивизъм етапи в развитието на изследването на мистичния опит, установени са спецификите на мистичните преживявания от гледна точка на християнската традиция и опитите на психологическата наука за интерпретация на подобни преживявания с промяна на съзнанието.

Приложни:

4. Реализирано е изследване, след като е създаден корпус от 96 айтема; в хода на изследването участват 524 лица, от които 31 са с поставена диагноза шизофрения.
5. Използваната методика позволява проучване на мистичния опит и връзката му със способността на личността в психично здраве и болест за себerefлексия, отвореност към нов опит, самотност, себеразвитие. Тази методика може да се използва и като ориентир при проследяване на пациенти в клиничната и консултативната практика.
6. За пръв път в България чрез емпирично изследване се изследва взаимовръзката на мистичния опит и отвореност към нов опит.

Списък с публикациите на докторанта Светлана Анастасова Велкова във връзка с темата на дисертацията „Теоретични проблеми и експериментални подходи към психологическото изследване на мистичния опит”:

1. „Скали за психологическо изследване на мистичния опит“, доклад в сборник Научни доклади, Седми Национален Конгрес по Психология, С., 31.10. – 02.11.2014 г.
2. „Мистичен опит в психологията. Идеите за мистичния опит в Западната психология и философия в работите на К.Г.ЮНГ ” – доклад в сборник Научни доклади, Шести Национален Конгрес по Психология, С., 18-20.11.2011 г.
3. Представяне на случай: съпоставка на данните от теста на Люшер и ММРІ-А при проследяване на устойчива емоционална насоченост,

съвместен доклад с Иван Бардов в сборник Научни доклади, Седми Национален Конгрес по Психология, С., 31.10. – 02.11.2014 г.

4. Участие в летния институт на Фулбрайт – FISI (Fulbright International Summer Institute) 2014 – Правец, 10-23.08.2014 г. Презентация на тема: „Modern Mystical Experience and its connection with the psychology thought“;

5. Участие в практическа конференция „Методи и инструменти на транзакционния анализ“ и изнасяне на доклад на тема: „Теоретични подходи за обясняване и изследване на мистичния опит в Транзакционния анализ“ (10.03.2017 г.)

6. Същност на мистичните преживявания на личността в психично здраве и патология – доклад в сборник Научни доклади, Осми Национален Конгрес по Психология, С., 2017 г.